

Παν. Δρακόπουλος, Ο Μύθος του Μύθου και η πραγματικότητα του

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Επιστήμες του Ανθρώπου / Έτος 9, 1984, τεύχη 86-96 / Παν. Δρακόπουλος

<https://epopteia.gr/47/1994/>

Από την *Εποπτεία*, σε τρεις συνέχειες σε τεύχη του 1984. Αναδημοσιεύθηκε στο Παν. Δρακόπουλου, *Κείμενα με Σπασμένη Ενότητα*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 1995.

ΑΣ ΕΛΘΟΥΜΕ Σ' ΕΝΑ παράδοξο κείμενο. Διαβάζω στον «Προμηθέα Δεσμώτη» του Αισχύλου:

Τα πάθη μόνο ακούστε των θνητών,

Που ενώ πριν ήταν όπως τα νήπια,

Τους έκαμα νάχουνε νου και σκέψη.

Και δεν το λέω από παράπονο προς τους ανθρώπους,

Μα μόνο την προαίρεσή μου να σας δείξω·

Πρώτα λοιπόν έβλεπαν και μάτια έβλεπαν,

Άκουγαν και δεν άκουγαν, όμοια με μορφές

Ονειρών το μικρό βίο περνούσαν.

Άστοχα όλα τα μέρδευαν, δεν ήξεραν

«Προσήλια σπίτια πλινθόχτιστα ή να δουλεύουν

Το ξύλο, μα, σε σπήλαια ζούσαν σκοτεινά

Σαν τα μυρμήγκια τ' αχαμνά καταχωμένοι.

Κανένα βέβαια δεν είχαν του χειμώνα
Σημείο ή της ανθοφόρας άνοιξης
Ούτε του καρπερού καλοκαιριού,
Μα δίχως κρίση πορεύονταν, ως ότου εγώ
Τις αξεδιάλυτες ανατολές και δύσες
Των άστρων τους έδειξα και τη σοφία
Των αριθμών και τις συνθέσεις των γραμμάτων,
Μνήμη των πάντων και μητέρα των μουσών.
Και πρώτος τα ζώα στους ζυγούς τους έζεψα
Κάτω από ζεύγλες και σάγματα, τους μόχθους
Τους πιο μεγάλους των θνητών για να σηκώνουν.
Τους έδεσα σε άρμα τ' άλογα χαλινωμένα,
Το χάρμα της υπέρπλουτης χλιδής.
Και τα θαλασσοπλάνητα των ναυτικών οχήματα
Με τα πανιά φτερά κανείς άλλος δε βρήκε.
Τέτοιες για τους θνητούς βρίσκοντας τέχνες
Κανένα εγώ δεν έχω τέχνασμα για μένα
Απ' το μαρτύριό μου τούτο να γλιτώσω.
[...]
Μα θα θαυμάσης πιο πολύ ακούγοντας τ' άλλα,
Τι μηχανές τους εύρηκα και τέχνες·
Η πιο μεγάλη: αν έπεφτε κανείς σ' αρρώστια

Δεν ήταν για αντίδοτο να πάρη τίποτα ή να πιη
Ή για επάλειψη, μόνο μαραίνονταν
Από φαρμάκων στέρηση, ως ότου εγώ
Να συγκερνούν τους έδειξα ήπια βότανα,
Να καταπολεμούν την κάθε αρρώστια.
Τους πολλούς έπειτα χώρισα τρόπους της μαντικής,
Και πρώτος έκρινα τα όνειρα ποια ξεδιαλύνουν
Στον ξύπνο, [...] έδειξα δρόμο τέχνης δύσκολης
Στους ανθρώπους, τα πριν τυφλά σημεία
Μάτια λαμπρά στη φλόγα ανοίγοντας.
Ετσι γι' αυτά κι ακόμη όσα στη γη
Κρυμμένα κι ατίμητα για τους ανθρώπους,
Χαλκό και σίδηρο, χρυσό κι ασήμι, ποιος
Μπορεί να πει πως τάβρε πριν από μένα;
Εκτός αν κάποιος θέλει μάταια να φλυαρή
Και μ' ένα λόγο μάθε το: οι θνητοί
Στον Προμηθέα χρωστούν όλες τις τέχνες.

Το κείμενο που παρέθεσα, εξηγεί με γλαφυρότητα τον τρόπο ζωής του λεγομένου Homo habilis. Και δοθέντος ότι δεν το έγραψε ο E.Leakey, –ο ανθρωπολόγος που αλώνιζε τα φαράγγια της Αφρικής ψάχνοντας νάβρει καμιά μασέλα προγόνου μας– , διερωτάται κανείς: πώς γνώριζε ο Αισχύλος τι συνέβαινε στη μέση της κατώτερης παλαιολιθικής περιόδου, 400.000 χρόνια περίπου πριν διδαχθεί στο θέατρο Διονύσου η Προμήθεια;

Θα μπορούσα να παραθέσω κι άλλα κείμενα που οδηγούν στην ίδια

ερμηνευτική αμηχανία, στην αναπάντητη απορία: μα, πώς; Προς το παρόν θα ήθελα να σταθούμε εδώ, προσπαθώντας να βρούμε κάποια πρόσβαση στο κείμενο του Αισχύλου, τραβώντας άσους κι από το μανίκι μας εν ανάγκη, μια κι έχουμε να κάνουμε με μούτρο πονηρό, κι όχι κανέναν αγαθό παραμυθά. Κρίνω, μάλιστα, σκόπιμο να δηλώσω ότι δεν προτίθεμαι να γράψω (φιλολογικά) σχόλια στον Αισχύλο· θέλω το παιχνίδι ελεύθερο και τις καρέκλες γύρω άδειες από ψύλλους· είναι κι ετούτη μια νόμιμη μέθοδος για να πλησιάσουμε ένα μαραθωνομάχο μπεκρή και ποιητή!

Τα του δράματος πρόσωπα

Αισχύλος: κατά το λεγόμενο Πάριο Μάρμαρο (στήλη που ένα της κομμάτι έφθασε το 1627 μ.Χ. στο Λονδίνο μέσω Σμύρνης και τ' άλλο έμεινε στο νησί διότι ανεκαλύφθη το 1897 –δηλαδή όταν οι μεταφορές αρχαίων ευρημάτων είχαν κομμάτι δυσκολέψει– , επί της οποίας άγνωστο ποιος αποφάσισε να καταγράψει τα μεγάλα πολιτικά, στρατιωτικά, θρησκευτικά και καλλιτεχνικά γεγονότα απ' την εποχή του Κέκροπος ως την εποχή όπου άρχων των Αθηναίων ήταν ο Διόγνητος και της Πάρου ο Αστυάναξ (δηλαδή από το 1581 ως το 264 π.Χ.), γεννήθηκε στην Ελευσίνα το 525, ήταν ευγενούς καταγωγής, σύχναζε σ' όλα τα αξιόλογα καπηλειά της Αττικής· πολέμησε μαζί με τον αδελφό του Κυναίγειρο –που δάγκωσε (θέλουν οι λάτρεις του απολύτου, μα όχι: άρπαξε με το χέρι) το περσικό καράβι– στον Μαραθώνα και, κατά ατεκμηρίωτες πληροφορίες, στη Σαλαμίνα, το Αρτεμίσιο, τις Πλαταιές· μνήθηκε στα Ελευσίνια Μυστήρια, κατηγορήθηκε ότι αποκάλυψε όσα δεν έπρεπε, δικάστηκε και αθώθηκε διότι –κατά τον Αριστοτέλη– ισχυρίσθηκε πως δεν γνώριζε «ὅτι ἀπόρρητα ἦν τὰ μυστικά» (θά 'θελαν, βέβαια κ' οι δικαστές να τους δουλέψει, αλλιώς δεν θα κατάπιναν μια τόσο χοντρή μπλόφα εξήγησης!) έγραψε τραγωδίες, κωμωδίες, παιάνες, ελεγείες, επιγράμματα –μεταξύ τούτων το επίγραμμα για τον ίδιο του τον τάφο όπου παρακάμπτει αλαζονικώς το σύνολο της πνευματικής του δημιουργίας και θυμάται μόνο την Άρεως μεστή 16η Βοηδρομιώνος (21η Σεπτεμβρίου) του 491, μέρα του Μαραθώνος, μέρα της Ελλάδος, μέρα της Ελευθερίας· εισήγαγε στο θέατρο και δεύτερο ηθοποιό

επιτρέποντας, έτσι, την ύπαρξη σκηνικής δράσης· υπήρξε ο πρώτος φαντασμαγορικός σκηνοθέτης της ιστορίας: εισήγαγε τα εφέ, τα κοστούμια, τα σκηνικά (αλλά ο Αριστοτέλης τα αποδίδει στον Σοφοκλή και ο Baldry σε κανέναν)· υπήρξε τόσο τολμηρός και αδιάφορος για τους κανόνες δημιουργός, ώστε σώφρων φιλόλογος παρατηρεί όχι χωρίς κάποια ανησυχία: «ο Αισχύλος είναι ικανός για όλα»· βραβεύθηκε το 484, ξανά το 472 για τους «Πέρσες» (βοηθώντας, έτσι, την προπαγάνδα του χορηγού του Περικλή), το 458 για την Θρέστεια –αλλά ηττήθη το 468 απ’ τον Σοφοκλή (τι ανεπανάληπτο κι αυτό: να συγκρούεσαι με τον Σοφοκλή κι όχι με χορτόσουπες!)· μετά από τόσους αγώνες και θριάμβους τα παρατάει όλα σύξυλα και πάει στη Σικελία. Οι ερμηνείες αυτής της μετακόμισης δίνουν και παίρνουν: τον γοήτευσε η λογοτεχνίζουσα αυλή του Ιέρωνος, πήρε κατάκαρδα την ήττα από τον Σοφοκλή, τον πείραξε που οι Αθηναίοι προτίμησαν το επίγραμμα του Σιμωνίδη για τους μαραθωνομάχους, γκρεμίστηκε το ξύλινο θέατρο του Διονύσου κι έπαθε σοκ, πικράθηκε γιατί το κοινό δεν χειροκρότησε θερμά τις «Ευμενίδες» του, δεν θα μάθουμε ποτέ την αιτία –ιδού μερικά από τα σχόλια που δεν έχουν σταμάτημα αφ’ ότου άφησε την Αττική μέχρι της σήμερα και (γιατί όχι;) της αύριον· πέθανε στη Γέλα της Σικελίας το 456 από μια χελώνα που τούριξε στο φαλακρό του κεφάλι ένας αετός (οι αετοί έχουν δικό τους σύστημα να βγάζουν τις χελώνες απ’ το καβούκι τους και να τις τρώνε: τις αρπάζουν, τις σηκώνουν στα ύψη και τις ρίχνουν πάνω σε γυμνά βράχια· κάποιος αετός, πολύ μύψ ή τα μάλα διορατικός, θεώρησε την αισχύλειο κεφαλή βράχο). Οι επιστήμονες χαρακτήρισαν τα περί θανάτου από πτώση χελώνας ανέκδοτο, ένα ακόμη μύθευμα των δοξογράφων. Φαίνεται πως έχουν δίκιο, αν και λίγοι παιδαγωγοί είναι τόσο αποκαλυπτικοί των βαθύτερων προσλήψεων όσον οι δοξογράφοι τους οποίους η κριτική αντιμετωπίζει σαν μαθητές μοντεσσοριανού νηπιαγωγείου.

Προμηθεύς: η καταγωγή του ονόματός του από τα ‘μήδεα’ και ‘μήτις’ ή ‘μανθάνω’ αμφισβητείται, όπως και η θεωρία πως πρόκειται για εξελληνισμό του σανσκριτικού *pramantha* (δαυλός ή ξύλο που διά της τριβής παράγει φωτιά)· πάντως, οι ίδιοι οι

αρχαίοι θεωρούσαν πως το 'Προμηθεύς' σημαίνει 'προνοών' σε αντίθεση με το 'Επιμηθεύς' που σημαίνει τον εκ των υστέρων αντιλαμβανόμενο περί τίνος πρόκειται: τα δυο αδέλφια θυμίζουν στον West την σχέση προλόγου-επιλόγου· κατά την ησιόδειο θεογονία, τιτάν, νόμιμο τέκνο του Ιαπετού και της Κλυμένης, αδελφός του Άτλαντος που, άγνωστο για ποιο λόγο, τιμωρήθηκε να πάει στην άκρη της γης και να σηκώνει στις πλάτες του τον Ουρανό (άλλο αν οι ζωγράφοι τον δείχνουν να κρατάει στους ώμους του τη γη)· αδελφός του Επιμηθέως και του Μενοίτιου που εξ αιτίας –πάλι!– αγνώστου ύβρεως, ο Ζεύς ξαπόστειλε στα τάρταρα· κατά τους Αθηναίους, θεός της κεραμικής και της μεταλλουργίας, εξαιρετικά σώφρων ε γνώριζε περισσότερα απ' οποιονδήποτε άλλον για οποιοδήποτε πράγμα (αν και δεν ξέρω πόσο αυτό είναι σωφροσύνη)· κατά τη βοιωτική παράδοση, ήταν πονηρός, κατεργάρης και αδιστάκτως απατεών: δεν δίστασε να ταΐσει κόκκαλα τους θεούς για να δώσει τα καλοψημένα ψαχνά στους ανθρώπους – εξ ου και ο Ζευς, απαντών στην απάτη, παρήγγειλε στα εργαστήρια του Ηφαίστου ένα απιστεύτως ωραίο και ασυλλήπτως άψυχο ρομποτοειδές, τη γυναίκα, αυτό το «ανήκεστον κακόν» που η ύπαρξή του είν' αρκετή για να μας θυμίζει πως δεν μπορείς να εξαπατάς τον θεό ούτε να φεύγεις απ' την οργή του: «οὐκ ἔστι Διὸς κλέψαι νόον ουδὲ παρελθεῖν»· ενέπνευσε λαμπρά ποιήματα στους Γκαίτε και Σέλλεϋ, αλλά και κακά ποιήματα στον Μαρξ· δεν έπαψε να φλογίζει τη φαντασία των ανθρώπων διότι έγινε αρχέτυπο κάθε αντίστασης ή επανάστασης: είναι το πρότυπο του Σπάρτακου, του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, του Μαξίμ Γκόρκυ· αλλά ο Vernant μας θυμίζει πως πρόκειται για μορφή Ιανού: Προμηθεύς κι Επιμηθεύς είναι η ίδια οντότητα.

Ο τζόγος αρχίζει

Αυτά είναι τα δυο πρόσωπα του δράματος. Και τώρα, ας αρχίσουμε τη συζήτηση για το συγκεκριμένο απόσπασμα. Εκ πρώτης όψεως φαίνεται απλό. Φυλαχθείτε! Καθώς θρασέως ομολογεί ο συγγραφέας του:

εγώ μιλώ σ' όσους καλά τα ξέρουν,

κι εξαφανίζομαι απ' όσους τ' αγνοούν.

Και τώρα, το παιχνίδι μας. Θα ψηλαφίσουμε τη μάσκα του Προμηθέα, να δούμε αν η πραγματικότητα υπάρχει πίσω της ή πάνω της· ή μήπως και πίσω και πάνω, άλλη εδώ κι άλλη εκεί· ή μία και μόνη τελικώς, μια ενώνουσα όλους κι όλα σ' ένα πρωταγωνιστικό ρόλο πού δεν είναι ρόλος αλλά συμβάν. Διότι στα λόγια αυτού του μυθικού πλάσματος πραγματικότητα υπάρχει, είτε τούτο μας αρέσει είτε όχι. Αυτός ο ανύπαρκτος, γνωρίζει τους προπάτορές μας, τους περιγράφει! Έχουμε κάθε δικαίωμα να συμεριστούμε το ερώτημα που του θέτει η Ιώ:

Τ' όνομα του γιου μου πώς το ξέρεις;

Πες μου, της άμοιρης, ποιος είσαι;

Η απάντηση έρχεται αμέσως:

Θωρείς τον Προμηθέα, που τη φωτιά έχει δώσει στους ανθρώπους.

Τι σημαίνει αυτό; Πρώτ' απ' όλα: έκλεψε, πράγματι, τη φωτιά ο Προμηθέας; Ναι, απαντούν οι μάρτυρες – πλην τριών: α) του ομηρικού ύμνου στον Ερμή που χαρίζει τη δόξα της μεγάλης κλοπής στον Ερμή, σεσημασμένο –άλλωστε– ληστή κι απατεώνα, β) του Αρποκρατίωνα, ενός λεξικογράφου, που την αποδίδει στον ίδιο τον Ήφαιστο, και γ) των Αργιτών που τη θεωρούν έργο του ήρωά τους Φορωνέα, υιού του Ινάχου και συζύγου της Νιόβης μετά της οποίας ο μεν Ζευς έκανε μια κόρη ο δε Φορωνεύς άγνωστόν τι.

Έστω, λοιπόν! Τη φωτιά έκλεψε ο Προμηθέας. Πώς την έκλεψε, και από πού; Ο μάρτυς Πλάτων αδιαφορεί για το ερώτημα. Οι Ησίοδος και Αισχύλος μας βεβαιώνουν πως την μετέφερε βάζοντάς την μέσα σ' ένα κούφιο ξύλο. Κι από πού; Το Κράτος λέει στον Ήφαιστο: ο Προμηθέας γιατί σου 'κλεψε τον ανθό της θείας σου τέχνης, της πολυδύναμης φωτιάς τη φλόγα και στους θνητούς την έδωκε. Κι ο Ήφαιστος, βεβαίως, συμφωνεί. Πρόκειται, λοιπόν, για φωτιά που εκλάπη από ηφαίστειο, για λάβα κι όχι για κεραυνό. Η λάβα ίσως είναι εύκολο να μεταφερθεί σε κούφιο ξύλο, ο κεραυνός δεν

βλέπω πώς. Δεν φαίνεται να έχουν επαφή με την πραγματικότητα οι ανθρωπολόγοι που πιστεύουν πως η φωτιά εκλάπη από τον κεραυνό. Υπέρ της εκδοχής ότι εκλάπη από ηφαίστειο, άλλωστε, συνηγορούν οι κοινές γιορτές Προμηθέως, Ηφαίστου και Αθηνάς. Συνηγορεί, ισχυρώς, και η έμπνευση του μαραθωνομάχου ποιητή: το έργο γράφτηκε μετά μια θυελλώδη έκρηξη της Αίτνας το 479 π.Χ.

Ωραία· η φωτιά εκλάπη και προσεφέρθη δώρο στους θνητούς. Πρόκειται, λοιπόν, για τόσο σοβαρό παράπτωμα, ώστε να οδηγηθεί ένας θεός σε ανασκολοπισμό (που ο Αισχύλος τροποποιεί επί το κοσμιώτερον σε κάρφωμα του στήθους πάνω στο βράχο); Τι σημαίνει η φωτιά;

Ας μη αποδυθούμε σε ανθρωπολογικές έρευνες. Ας τ' αφήσουμε αυτά, τα στρουκτου- και μεταστρουκτουραλιστικά μας, σε άλλο δωμάτιο. Καλό είναι τώρα να συγκεντρωθούμε στους παλαιούς λόγους.

Στο Έργα και ημέραι διαβάζουμε ότι οι θεοί έκρυβαν τον βίον (τα προς το ζήν) απ' τους ανθρώπους. Ο Προμηθέας κλέβει τη φωτιά και τη δίνει στους ανθρώπους. Ότι η φωτιά είναι αυτό που χορηγεί τον βίον, προκύπτει εμμέσως, απ' το γεγονός ότι ο Δίας για να τιμωρήσει τους ανθρώπους κατασκευάζει την Πανδώρα (τη γυναίκα) που ξοδεύει σπαταλώντας το βιός του ανθρώπου.

Πίσω από την αντιφεμινιστική αυτή θεώρηση, θάξιζε να προσέξουμε ότι η Πανδώρα φτιάχνεται από νερό και χώμα: είναι συνεπώς, ένωση στοιχείων αντίθετων προς τη φωτιά· ίσως αυτού μνήμη ή ερέθισμα συναντούμε στην ηρακλείτειο κοσμολογία, όπου η φωτιά είναι το ανώτερο και το νερό το κατώτερο, όχι μόνο ως δύο στοιχεία κοσμικά αλλά και ως τάσεις: «σοφωτάτη» είναι η ψυχή που δεν έχει καθόλου υγρό στοιχείο, η πύρινη ψυχή!..

Και στη θεογονία ο Ησίοδος επανέρχεται, προσθέτοντας ότι ο Ζευσ δεν έστειλε φωτιά στις μελιές (μελίησι, δένδρα). Σημειώνω, α) ότι η μητέρα του Αργίτη Φορωνέα, ήταν η νύμφη Μελία β) ότι εδώ ο Ησίοδος μας λέει πως παίρναμε φωτιά απ' τον

κεραυνό ή απ' τα δένδρα, έως ότου ο Προμηθέας μας έφερε φωτιά από αλλού· από πού, δεν βλέπουμε να λείει. (Ο Servius, σχολιαστής του Βιργιλίου, υποστηρίζει πως την έφερε απ' τον ήλιο –αμάν, αυτοί οι Ρωμαίοι με τις υπερβολές τους!). Συνεπώς, για τον Ησίοδο η φωτιά είναι καθαρώς βιοτική – άποψη πολύ βολική για έναν ήρεμο αγρότη, όπως ήταν ο Ησίοδος.

Ο Αισχύλος βεβαιώνει τα της φωτιάς, αλλά δεν σταματά εκεί. (Δεν θέλω να ξεχνώ ότι στην πρώτη παράσταση, Προμηθέας ήταν ο ίδιος ο Αισχύλος· παράσταση άλλη απ' αυτή, δύσκολα ενδιαφέρει. Η πρώτη παράσταση ήταν φιλοσοφικό γεγονός, χάρις στη «σύνοδο των πλανητών»· οι άλλες παραστάσεις είναι ιστορία του θεάτρου). Δικαιολογείται πως έκλεψε τη φωτιά, διότι

έσωσα τους θνητούς να μην κυλήσουν

συντρίμματα στον Άδη.

Ισχυρίζεται πως ο Ζευς ήθελε να μας εξοντώσει και να μας αντικαταστήσει με άλλους, σωστότερους. (Δεν θάταν ο πρώτος άρχων που ονειρεύτηκε να διορθώσει ριζικά τό λαό του!) Ωστόσο, ο Χορός – εμείς– υποσιάζεται πως ο θυμός του Διός δεν αρχίζει και τελειώνει με τη φωτιά. Πολύ προσεκτικά, ανακρίνει τον Δεσμώτη:

Χο. Μήπως προχώρησες πιο πέρα κι από τούτα;

Πρ. Εσβησα απ' τους θνητούς το φόβο του θανάτου.

Χο. Ποιο γιατρικό για την αρρώστια τούτη βρήκες;

Πρ. Τους γέμισα τυφλές ελπίδες.

Χο. Μεγάλο αυτό που δώρισες του ανθρώπου.

Είναι προφανές ότι αυτή η φράση είναι ή πολύ κυνική ή πολύ ειρωνική· τρίτον τι δεν χωρεί. Και η επιλογή μεταξύ κυνισμού και ειρωνείας δεν υπακούει σε φιλολογικές ερμηνείες, αλλά εκφράζει την ψυχολογία μας, εκφράζει τον βαθύτερο τρόπο του σκέπτεσθαι. Ας δούμε, όμως, τη συνέχεια της ανάκρισης:

Πρ. Κι ακόμα τη φωτιά τους έχω δώσει.

Χο. Κι έχουνε τώρα τη λαμπρή φλόγα οι θνητοί;

Πρ. Που τέχνες πλήθος απ' αυτήν θα μάθουν.

Εδώ προσοχή: ο Προμηθέας δεν έδωσε τη φωτιά για να ψήνουμε το ψωμί και το κουνουπίδι μας μόνον, όπως φαντάσθηκε ο Ησίοδος. Η φωτιά είναι προϋπόθεση για την τεχνολογία, και η ανάπτυξη της τεχνολογίας είναι το μέσο που βρήκε ο Προμηθέας για να σώσει τους ανθρώπους! Η φωτιά είναι πρώτη ύλη πολιτισμού, λέει ο Θρασύς μαραθωνομάχος.

Αλλά δεν αρκεί αυτή: για να υπάρξει τεχνολογία, είναι απαραίτητη και μια ψυχολογική φωτιά: η ελπίδα, η πεποίθηση πως η ζωή συνεχίζεται και δεν είναι ένα απλό κατώφλι του θανάτου. Γράφει ο σχολιαστής (το κείμενο δεν χρειάζεται μετάφραση):

πριν απ αυτό, λέει (ο Προμηθέας), οι άνθρωποι βλέποντας μπρος τους το θάνατο δεν έβγαιναν να δουλέψουν ή να μπουν στα καράβια ή να κάνουν κάτι άλλο, γιατί φοβόντουσαν πως κάνοντάς αυτά θα τους βρει εκεί ο θάνατος· ενώ εγώ έκανα το θάνατο απρόοπτο, έβαλα στον άνθρωπο την ελπίδα και την άγνοια του πότε θα τον βρει ο θάνατος τον παρότρυνα να δημιουργεί.

Ο Προμηθέας ορίζει, έτσι, τις προϋποθέσεις του τεχνολογικού πολιτισμού: ενέργεια και προοπτική. Χωρίς ιστορικό χρόνο, ο πολιτισμός δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί. Και χωρίς τον πολιτισμό (κι όχι την τροφή, όπως νόμισε ο Ησίοδος), το ανθρώπινο γένος θα αφανισθεί, θα πάει όλο μαζί, συντρίμματα, στον Άδη.

Αλλά εδώ, πρέπει να ρωτήσουμε: μέσα στις τέχνες που αναφέρει ο ίδιος πως μας χάρισε (βλέπε το απόσπασμα που μελετούμε), αναφέρει τη μαντική. Πιστεύει κανείς από μας πως η μαντική, το φλυτζάνι και τα χαρτιά, είναι στοιχείο πολιτισμού; Θαρρώ πως όχι – ή εν πάση περιπτώσει, δεν θα τα λέγαμε «συμβολή στην τεχνολογική ανάπτυξη». Πίστευε, λοιπόν, κάτι τέτοιο ο Αισχύλος; Ή μας ανοίγει, πάλι, μιά καταπακτή;

Ας επιστρέψουμε, όμως, στην αρχή. Ας δούμε τι ο ίδιος ο Προμηθέας ισχυρίζεται πως μας πρόσφερε. Θέλω να προσέξουμε την οιονεί δημηγορία του δευτέρου επεισοδίου και, αν είναι δυνατόν, να πάρουμε δίπλα μας το κείμενο παρακολουθώντας μία προς μία τις λέξεις του αρχαίου κειμένου ν' αναρωτιόμαστε για τη ζωή τους, τα πάθη και τις ορμές τους – γιατί οι λέξεις του Αισχύλου είναι μαχαιροβγάλτες, έχουν γνωρίσει μεθύσια πολλά και βίαια σε μάχες, σε ταβερνεΐα και ηδονές λογίων· έχουν μια αλαζονεία και θεωρούν τον εαυτό τους υπέρτερο κάθε ιερού και κάθε βέβηλου. Προσοχή λοιπόν: η μετάφραση, και η καλύτερη δυνατή, είναι ρούχο μίζερο. Πώς να σπαργανώσεις αυτές τις πορφυρογέννητες λέξεις;

Μας έδωσε, λέει, νου και φρόνηση. Πρώτα, είμασταν νήπια. Βλέπαμε, αλλά ματαιίως: η θεά δεν οδηγούσε σε θεωρία. Ακούγαμε, αλλά δεν νιώθαμε. Μοιάζαμε με μορφές ονείρων (μ' «ένα πουκάμισο αδειανό» που θάλεγε ο Σεφέρης) σ' όλο το μακρό μας βίο. Αλλά γιατί μακρύς ο βίος; Ζούσαμε περισσότερο τότε; Όχι, διόλου· απλώς, ο Αισχύλος μας εισάγει σ' αυτό που αιώνες μετά ονομάσαμε βιωματικό χρόνο: φαντασθείτε πόσο αργά θα κυλούσαν οι μέρες του homo habilis... Και τι κάναμε; Βρισκόμασταν σε πλήρη σύγχυση: πεφυρμένος καί θηριώδης ήταν ο βίος μας, εξηγεί ο Ευριπίδης. Ζούσαμε μέσα στις σπηλιές, είμασταν τρεμαλέα κτήνη, έως ότου ο Υἱὸς τοῦ θεοῦ μας έδωσε νουν. Δεν μπερδεύω τις τράπουλες, μη φοβάστε: υἱὸς του Ιαπετού και της Θέμιδος βεβαίως, ή της Γης ή της Δήμητρας, υἱὸς ὅ,τινος θέλετε αφού – όπως λέει ο ίδιος, όχι εγώ!– «πολλῶν ὀνομάτων μορφή μία».

Μας έδωσε, λέει, την αρχιτεκτονική, την ξυλουργική, τη μετεωρολογία, την αστρονομία, την αριθμητική, τη γραφή, την εξημέρωση και τιθάσευση των ζώων, τη ναυπηγική, την ιατρική, τη μαντική, την ορυκτοτεχνία –γενικώς, μας έδωσε όλες τις τέχνες.

Ας πάρουμε μια αναπνοή: η αναφορά σε τούτη κι εκείνη την τέχνη ή την εφεύρεση, δεν υποσημαίνει κάποια προτίμηση ή έμφαση. Στην πραγματικότητα, το σύνολο της κουραστικής αυτής παράθεσης είναι μια απεγνωσμένη προσπάθεια σκηνικής

εικονογράφησης του ενός και μόνου στίχου:

τους έκαμα νάχουνε νου και σκέψη

ή αλλιώς:

τους έδωσα νόηση και φρόνηση.

Ο Προμηθέας δεν ορίζει ως σημείο τομής της ιστορίας την απόκτηση έναρθρου λόγου. Εμείς γνωρίζουμε ότι μόνον ο έναρθρος λόγος είναι σε θέση να μας μεταβάλλει από μορφές ονείρου σε στοχαζόμενους ευθυβόλως. Άραγε, το ε γνώριζε ο μέγας λυτρωτής και δι' αυτό δεσμώτης;

Είναι χαρακτηριστικό ότι αναφέρει μέσα στις τέχνες τη γραφή, αυτήν τη μνήμην απάντων αλλ' ούτε υπαινιγμός περί έναρθρου λόγου. Αυτό είναι αξιοπρόσεκτο σημείο διότι στις μέρες του Αισχύλου ο φιλοσοφικός καυγάς για την καταγωγή και τη φύση της γλώσσας είχε ανάψει για τα καλά. Αν μάλιστα ο Α.Τ. Cole έχει δίκιο, ότι ο Αισχύλος υπήρξε καλός αναγνώστης του Δημοκρίτου το πράγμα γίνεται ακόμη πιο περίεργο, αφού ο Δημόκριτος έχει πάθος με τη γλωσσογονία και τη φιλοσοφία τής γλώσσας.

Ας έλθουμε τώρα σ' ένα άλλο θέμα (όχι διότι επιλύσαμε, αλλά διότι παρακάμψαμε το προηγούμενο). Πρόκειται για το πρόβλημα της μαντικής. Εκ πρώτης όψεως, αυτό δεν συνιστά πρόβλημα. Είναι γνωστό πως και τότε (πάντως όχι ιδίως τότε) υπήρχαν μάντεις και οιωνοσκόποι. Είναι επίσης γνωστό ότι και τότε οι μάντεις δεν εθεωρούντο οπωσδήποτε απατεώνες, καίτοι οι υποψίες περί τούτου ήταν συχνές και οι καταγγελίες όχι σπάνιες. Εν τούτοις, ο Απόλλων ονομαζόταν «ιατρομάντις» χωρίς να εκνευρίζεται, κι αυτό δείχνει πάρα πολλά. Εν πάση περιπτώσει, οι μάντεις δεν φαίνεται πως γνώρισαν πραγματικά όλη αυτήν την μπραβούρα που τους απέδωσαν οι ποιητές – ούτε και τώρα, άλλωστε, είθισται να συμβαίνουν στα κορίτσια του Αιγαίου αυτά που βεβαιώνει ο Ελύτης.

Η στάση του Προμηθέα έναντι της μαντείας οδηγεί σε πολλές σκέψεις. Είναι μάντης ο ίδιος, κι όχι χωρίς συγκίνηση μας λέει

πως είν' ένα δώρο της μητέρας του. Βάζει τη μαντεία μεταξύ των δικών του δώρων στους θνητούς, κι αισθάνεται περήφανος για όσα μας έχει χαρίσει. Και περαιτέρω: είναι σίγουρος πως αυτό είναι το υπερόπλο με το οποίο θα αναγκάσει τον ίδιο τον Δία να γονατίσει! Αυτές οι ατάκες μου φαίνεται πως έχουν παρασύρει όχι μόνο τούς θεούς αλλά και τους φιλολόγους στην ακλόνητη πεποίθηση πως ο Προμηθέας, δεσμώτης ή όχι, έχει μίαν απόλυτη κατάφαση προς τη μαντεία. Κι όμως! Το κείμενο δεν δικαιολογεί αυτές τις μονολιθικές βεβαιότητες.

Κατ' αρχήν, ο Προμηθέας δεν πιστεύει πως η γνώση του μέλλοντος έχει ζωτική σημασία. Ήδη, οι πρώτες του φράσεις είναι εξόχως δηλωτικές:

Ααχ! Στενάζω για τα βάσανα αυτά

και για κείνα που θά 'ρθουνε· πότε και πώς

τα δεινά μου θα πάρουνε τέλος;

Βλέπουμε εδώ όχι μόνο τον μεγάλο ποιητή που στενάζει και περιμένει την απαλλαγή απ' τον πόνο και τα βάσανα σαν επιτολή άστρου στον ορίζοντα της μοίρας· βλέπουμε επίσης τον Προμηθέα τον ίδιο, τιτάνα και γνώστη όλων όσων πρόκειται να συμβούν, να κάμπτεται μπροστά στο πυρηνικό βάρος του ενθάδε: ο Υιός του θεού λυγίζει απ' το βάρος του ποτηρίου τούτου. Και το νιώθουμε αυτό, εμείς, ο τραγικός χορός, γιατί ο πόνος σαρκώνεται στο ενθάδε, ενώ η απαλλαγή απ' αυτόν ενθαδικώς είναι προσδοκία: η επιτολή της Αναστάσεως δεν είναι ήδη γεγονός· στη γεγονότητα ανήκει μόνον η ελπίδα της – έστω η βεβαία ελπίδα της!

Ασφαλώς, ο Προμηθέας δεν συντρίβεται· θα ταυτίσει τη μαντεία με την πίστη και θα θελήσει να διώξει τον Πειρασμό όχι της άγνοιας (του μέλλοντος) αλλά της ολιγοπιστίας:

Όμως τι λέω; Καλά ξέρω τα πάντα,

όσα μελλούμενα είναι, και κανένα

κακό αναπάντεχα δε θάρθει. Πρέπει

την τύχη τη μοιρόγραφη ο καθένας
μ' αλύγιστη καρδιά να τη βαστάζει,
μια και το ξέρει πόσο ανίκητη είναι
της Ανάγκης η δύναμη.

Παρά την επίκληση του ακαταμάχητου σθένους της Ανάγκης, παρά
την αυτομομφή, παρά την δήλωση πίστεως, βυθίζεται ξανά –και
αμέσως!– μέσα στον τρόμο του ενθάδε:

Ό,τι καί νάρχεται φόβο μου φέρνει.

Και είναι εκπληκτικό –αλλ' όχι ακατανόητο– ότι εμείς του λέμε:

Μη φοβάσαι καθόλου.

Αλλ' ο Προμηθέας θ' αμφισβητήσει τη μαντεία και σ' ένα άλλο
επίπεδο: η γνώση του μέλλοντος δεν είναι μόνον ανίσχυρη
μπροστά στο σαρκωμένο ενθάδε, αλλά και αμφιβόλου αξίας. Ο
διάλογος με την Ιώ είναι κυριολεκτικώς αποκαλυπτικός:

Ιώ: Πες μου μονάχα ποιο θά 'ναι το τέρμα, που θα τελειώσουν οι
παραδαρμοί μου.

Πρ.: Καλύτερα για σε να μην το μάθεις.

Ιώ: Ό,τι μου μέλλεται να πάθω μη μου κρύψεις.

Πρ.: Το δώρο που ζητάς δεν το ζηλεύω.

Ιώ: Γιατί λοιπόν αργείς, ξάστερα πες το.

Πρ: Φοβάμαι μην ταραξω το μυαλό σου.

Κι όταν η άλλη επιμένει πεισματικά:

Ιώ: Μη γνοιάζεσαι, καλό για μένα θά 'ναι.

αυτός υποχωρεί απρόθυμα:

Πρ.: Αφού το θέλεις, θα μιλήσω, λοιπόν άκου.

Όταν, όμως, αφηγείται τα μέλλοντα πάθη, η Ιώ σπαράζει: πάνω στον πόνο προστίθεται (ή μάλλον επιτίθεται) ο τρόμος! Εμείς επιμένουμε:

Λέγε, φανέρωσε τα είναι καλό να ξέρουν

οι δύστυχοι από πριν τις συμφορές των.

Εκείνος, αντιδρά:

Και τι θα κάνεις αν μάθεις και τ' άλλα;

και καταλήγει:

κι εσύ δε θά 'χες κέρδος να τ' ακούσεις.

Και δεν πρόκειται εδώ για απλή κουβέντα πρόκειται για υποθήκη.

Ωστόσο, δεν τελειώνουμε εδώ. Πέρ' από το πρόβλημα ποιά είναι η δυνατή επίδραση της μαντείας στο ενθάδε, περ' ακόμη από την αμφιβολία κατά πόσον βοηθά πράγματι τον άνθρωπο, τρίτο και κορυφαίο ερώτημα τίθεται: είναι δυνατή η πρόγνωση του μέλλοντος; Είναι δυνατή η ύπαρξη μαντείας;

Ο Προμηθέας προφητεύει πως ο Δίας θα έχει την τύχη του Κρόνου: θα καταργηθεί από έναν άλλον θεό, έναν θεό δυσμαχώτατον, έναν θεό που θα συντρίψει κεραυνούς και τρίαινες και θα μετατρέψει αυτά τα όργανα υπάτης εξουσίας σε τσουμπλέκια. Προφητεύει πως ο Δίας θα ταπεινωθεί κι από άρχων θεών, δούλος θα καταντήσει. Και σ' αυτό ακριβώς το σημείο, ο χορός θα χτυπήσει κατάστηθα τη μαντεία:

σύ θην ἄ χρήζεις, ταῦτ' ἐπιγλωσσαῖ Διός. [!!!!]

Που σημαίνει:

Χο: Όσα ποθείς, αυτά του Δία φορτώνεις.

Σ' αυτό το ανελέητο ἄ χρήζης, ο Προμηθέας απαντά:

Όσα θα γίνουν λέω κι όσα θέλω.

ἄπερ τελεῖται, προς δ' ἄ βούλομαι λέγω.

Ἄπερ τελεῖται: να μια ισχυρή απάντηση σ' αυτό το ἄ χρήζεις. Αυτή η διελκυστίνδα «όσα θέλεις – όσα γίνονται» θα μπορούσε να ισχύει μέχρι σήμερα. Αλλ' ο μέθυσος μαραθωνομάχος ποιητής, ρίχνει το βάρος του προς τη μια μεριά.

Χορός: Δούλος ελπίζεις πως θα γίνει ο Δίας σ' άλλον;

(καὶ προσδοκᾶν χρῆ δεσπόζειν Ζηνός τινα;)

Προσέξτε αυτό το προσδοκάν ο χορός (εμείς) δεν πείθεται απ' το ἄπερ τελεῖται: δεν τελεῖται τίποτε άλλο από ελπίδα, προσδοκία. Η μεγάλη μαντική τέχνη, αυτό το σπουδαίο δώρο, δεν είναι παρά μια απλή projection επιθυμιών. Οι ψυχαναλυτές παρακαλούνται να περάσουν έξω· το θέμα έχει εξαντληθεί. Ο Προμηθέας θα κάνει πως δεν άκουσε αυτό το αδυσώπητο προσδοκάν. Οι θεατές –ή κι αναγνώστες– μπορούν θαυμάσια να μιμηθούν τον Προμηθέα πέφτοντας σε στοχαστική σιωπή...